

श्रीसीतारामाभ्यां नमः ।

भगवद्रामानन्द । चार्यप्रणीतानन्दभाष्योपेता

श्रीमद्भगवद्गीता

सा च

जगद्गुरु श्रीमदनुभवानन्दाचार्यकृतश्रीगीतार्थमुधया
महामहोपाध्यायस्वामिश्रीरघुवराचार्यवेदान्तकेसरि-
प्रणीतयाऽर्थचन्द्रिकया स्वामिश्रीवैष्णवाचार्य-
निर्मितगुह्यार्थदीपिकया च सहिता ।

संशोधकः—पण्डितसम्राट् स्वामी श्रीवैष्णवाचार्यः

प्रथमावृत्तिः

१०००-प्रति

श्रीरामानन्दायः

१९६५

{ सं. २०२१ वि. ।

{ सन् १९६५ ई.

: प्रकाशक :

महान्त स्वामी श्रीबालकृष्णाचार्यः वेदान्तरत्न ।
वेदान्ताश्रमाध्यक्ष, सिद्धपुर ।

अहिमंसा

सर्वेऽधिकारा प्रकाशकेन स्वायत्तीकृताः ।

मूल्य : रु० ८-०-०

: मुद्रक :

स्वामी श्रीत्रिभुवनदासजी शास्त्री,
श्रीरामानन्द प्रिन्टिंग प्रेस
कांकरिया रोड, अहमदाबाद

श्रीरामो विजयतेतराम् ।

आनन्दभाष्यकारश्रीरामानन्दाचार्याय नमः
भगवद्रामानन्दाचार्यकृतानन्दभाष्यविभूषिता

श्रीमद्भगवद्गीता

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययम् ।

छन्दांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥१॥

एवं क्षेत्रगुणाध्याययोः प्रकृतिपुरुषयोः स्वरूपं प्रकृति-

च ब्रह्मणः प्रतिष्ठाश्रयभूतोऽस्मि । ब्रह्मपदमत्र न परब्रह्मपरमहं

ब्रह्मण इति वैय्यधिकरण्येन निर्देशात् । न वा 'तासां ब्रह्म महद्योनिः,

इति वत्प्रकृतिवाचकं प्रकरणविरुद्धत्वात् । अतः परिशेषाद्

ब्रह्मभावापन्नः प्रत्यगात्मैवात्र ब्रह्मपदवाच्यः । शाश्वतस्य च धर्म-

स्यैकान्तिकस्य परमानन्दभूतस्य नित्यसुखस्य चाहमेवाश्रयो मदनु-

ग्रहादेव सर्वगुणनिवृत्तिर्ब्रह्मभावप्राप्तिरिति निर्णीतः पन्थाः ॥२७॥

इति श्रीमद्भगवद्रामानन्दान्वयप्रतिष्ठित श्रीमदनुभवानन्दस्वामिद्वा-

रकेण सर्वतन्त्रस्वतन्त्रेण जगद्विजयिना महामहोपाध्याय ब्रह्मवित्

स्वामि श्रीरघुवराचार्येण विरचितायां श्रीभगवद्गीतार्थचन्द्रिका-

टीकायां चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

श्री० गी० आनन्दभाष्यम्
श्लोक १]

संसृष्टस्य क्षेत्रज्ञस्य प्राकृतैर्गुणैर्बन्धो भगवदनन्यभक्त्या च तदु-
च्छेद इत्येतेऽर्थाः सम्यङ्निरूपिताः । अथास्मिन् पञ्चदशाध्याये
बन्धोच्छेदोपायभूतभगवत्स्वरूपपरिज्ञानाय भगवच्छरीरभूतयोः
क्षराक्षरयोस्तच्छरीरिणः परमात्मनः पुरुषोत्तमस्य च स्वरूपाणि
विवेचयिष्यन्नादौ प्राकृतगुणमूलं कर्मबन्धमश्वत्थवृक्षाकारेण
निरूपयन् श्रीभगवानुवाच-ऊर्ध्वमूलमिति । ऊर्ध्वमूलमूर्ध्वं चतुर्दश-
भुवनजनकमव्यक्तपदवाच्यं भगवच्छरीरभूतमचित्तत्त्वमेव मूलं
यस्य स संसाराख्योऽश्वत्थः । वृक्षतयास्य रूपणन्तु शीघ्रतयोच्छे-
द्यतापरिज्ञानाय । अधःशाखमधश्चतुर्दशलोकरूपाः शाखा यस्य
सोऽधःशाखस्तमश्वत्थमव्ययमनादिवासनाजनितकर्मबन्धोच्छे-
दमन्तरेण संसारनाशाऽसम्भवादव्ययस्तम्प्राहुः श्रुतयः 'ऊर्ध्वमू-
लोऽर्वाक्षशाख एषोऽश्वत्थः सनातनः' (का०) यस्य वृक्षस्य
छन्दांसि ऋग्यजुःसामानि पर्णानि फललिप्सया वेदप्रति-
पादितकाम्यकर्माण्यनुष्ठाय तत्फलभोगाय प्रवर्तते ततश्च
भूयोऽपि संसरत्येवं संसरतोऽस्य वृद्धिः पर्णैर्वृक्षोऽपि वृद्धिं
गच्छतीत्येवं प्रकारेण छन्दसां पर्णत्वप्रतिपादनम् । यो मनीषी
तं संसाराख्यमश्वत्थं वेद हेतुहेतुमद्रूपेण सम्यग्विजानाति
स वेदवित् स एव वेदविज्ञाननिपुणः । एतदुक्तम्भवति ।
सर्वं वेदादवाप्यत इति नियमात् पूर्वभागोदितकर्मणां फलका-
मनयाऽनुष्ठानात् संसारो वर्धते कर्मबन्धश्च दृढीभवति । उत्तर-
भागात्मकवेदान्तेन वृजिनहेतुभूतस्य बन्धस्याशु विनाशाय

७२८

श्रीम. गो. अर्थचन्द्रिका

[अध्या. १५]

अधश्चोर्ध्वं प्रसृतास्तस्य शाखा

गुणप्रवृद्धा विषयप्रवालाः ।

अधश्च मूलान्यनुसंततानि

कर्मानुबन्धीनि मनुष्यलोके ॥२॥

परमपुरुषोपासना कर्तव्येत्पुपायज्ञानमुत्पद्यत इत्यतः सम्य-
गुक्तं: स वेदविदिति ॥१॥

एवं मूलशाखोपशाखादिभिरिमं संसाराश्वत्थं रूपयित्वाऽ-
वान्तरभेदमपि निरूपयति-अध इति । ऊर्ध्वमूलस्याव्यक्तमूल-
कस्य चतुर्दशभुवनशाखस्य तस्य वृक्षस्य अन्या अनन्ता
अधश्च शाखा मनुष्यपशुपक्षिकृमिकीटादिरूपेण सर्वतः प्रसृता
विस्तारमापन्ना भवन्ति । ऊर्ध्वञ्च देवगन्धर्वादिरूपेण सर्वतः
स्योनन्ते सदनं कृणोमीत्यादिमन्त्राणां प्रयोगप्राप्तार्थस्मारकविधयोप-
योगात् सर्वेषां वेदानां जागतिकप्रवृत्तिप्रवर्द्धकत्वात् पर्णस्थानीयत्वं
यथाऽश्वत्थः पर्णैर्वर्धते तथाऽयं संसारः प्रवृत्तिजनकवेदैरेव प्रवर्धितो
भवति । 'यस्तं वेद स वेदवित्' एवम्भूतमश्वत्थसदृशं संसारं यो
वेद जानाति स वेदवित् । अयम्भावः । व्यपेतकर्मबन्धस्यैव निःश्रे-
यसाधिगम इति सर्वशास्त्रसिद्धान्तः । कर्मबन्धहेतुकश्चायं संसारः ।
स च सहेतुकश्छेद्य इति तत्स्वरूपपरिज्ञानं छेदनसौकर्यायावश्यकमेतच्छेद्यं
छेदनोपायश्चाग्नायेनैवाधिगम्यतेऽतः स एव वेदविदिति स्तूयते ॥१॥

एवं संसाराख्यमश्वत्थं मूलाद्यवयवैर्वर्णयित्वाऽवशिष्टावयवै-
रपि निरूपयति-अध इति । तस्य पूर्वोक्तस्याश्वत्थस्य शाखा अपर-

प्रलोक ३]

श्रीम० गी० आनन्दभाष्यम्

७२९

न रूपमस्येह तथोपलभ्यते नान्तो न चादिर्न च सम्प्रतिष्ठा ।
 अश्वत्थमेनं सुविरूढमूलमसङ्गशस्त्रेण दृढेन छित्त्वा ॥३॥
 प्रसृता भवन्ति । पुनस्ता गुणप्रवृद्धा गुणैः सत्त्वादिभिः प्रवृद्धाः
 विषयप्रवाला विषयाः शब्दादयः प्रवाला इव यासां ताः शाखाः
 सन्तीत्यर्थः । यथाऽस्य वृक्षस्योर्ध्वमूलमस्ति तथाऽधश्चापि मूल-
 मस्ति, यथा काचिल्लता पर्वतशिखरादधस्तादवरुह्य भूमिमवाप्य
 भूयोऽपि दृढमूलतामुपगच्छति यथा वा न्यग्रोधादीनां प्रत्यक्षत
 एव प्रधानमूलादतिरिक्तान्यनेकानि मूलानि प्ररूढानि भवन्ति
 तद्वन् मनुष्यलोके मूलान्यनुसन्ततानि कर्माण्येवानुबन्धीनि
 मनुष्यलोके भवन्ति । मनुष्यलोके क्रियमाणैः कर्मभिरूर्ध्वं
 देवादयोऽधोऽधः पशुपक्षिकृम्यादयः समुत्पद्यन्त इत्यर्थः ॥२॥
 गुणैर्वृद्धिं प्रापिता विषया एव प्रवाला यासां ता विषयप्रवालाः
 शब्दस्पर्शाद्यात्मकविषयपल्लवशालिन्यश्च सन्ति । अधश्च मनुष्यलोके च
 कर्मानुबन्धीनि वासनया विच्छेदरहितानि मूलान्यनुसन्ततान्याततानि
 सन्ति ॥२॥

ननु पुत्रकलत्रादिरूपस्य गृहक्षेत्राद्यात्मकस्य च संसारस्य सर्वानु
 भवसिद्धत्वात्तत्परिज्ञातुर्वेदवित्त्वेन स्तुतिर्नोपपद्यत इत्याशङ्क्य समाधत्ते-
 नेति । अस्य संसारतरो रूपमिह लोके विद्यमानैस्तथा प्रागुक्तेन
 प्रकारेण नोपलभ्यते, तथाऽन्तो वैराग्यजनितो विनाशश्च नोप-
 लभ्यते; आदिश्च गुणफलासक्त्योत्पादश्च नोपलभ्यते; अस्य सम्प्रति-

ततः पदं तत्परिमार्गितव्यं यस्मिन्गता न निवर्तन्ति भूयः।
 तमेव चाद्यं पुरुषं प्रपद्येद् यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पुराणी॥१॥
 संसाराश्वत्थस्य परिज्ञाने काठिन्यमुक्त्वा तदुच्छेदस्यो-
 पायं फलञ्चाभिधत्ते-नेति द्वाभ्याम् । अस्य संसारवृक्षस्य
 रूपमिह लोके स्थितैस्सर्वसाधारणैर्जनैर्यथोपपादितं तथा नो-
 पलभ्यते तथास्यान्तोऽपि गुणासक्तिनिवृत्तिजनित इति
 प्रकारेण नोपलभ्यते तथाऽस्यादिरितोऽयं प्रवृत्तो गुणस्ने-
 हात् प्रवृत्त इत्येवं प्रकारेण कारणं नोपलभ्यते तथा सम्प्र-
 तिष्ठाऽज्ञानेऽस्य स्थितिरस्तीत्यपि नोपलभ्यते । इत्येवमयं
 विलक्षणः संसारवृक्षो दुरधिगमो दुर्निवार्य इत्युपदिश्य तन्नि-
 वृत्त्युपायं फलञ्च वक्ति-अश्वत्थमित्यादिना । एवमश्वत्थं
 प्राङ्निर्दिष्टं सुविरूढमूलं सुदृढमूलं तेन दुरुच्छेद्यत्वमुक्तम्भवति ।
 दृढेनासङ्गशस्त्रेण छित्वा यथा कालायसनिर्मितेन निशितेन
 शस्त्रेण कठोरतरोऽपि तरुखण्डः सुखच्छेदद्यस्तथाऽयं संसारो
 विवेकवैराग्ये सहकारिणी सम्पाद्य विषयनैराश्यशस्त्रेण समु-
 न्मूल्य ततो यस्मिन् परमपदे गताः पुरुषा भूयोऽस्मिन्
 प्रकृतिमण्डले न निवर्तन्ते तत्पदं गुरुशास्त्रसाहाय्येन तेन
 भव्यपुरुषेण परिमार्गितव्यमन्वेषणीयम् । कथं पुनरावृ-
 त्तव्यं दृढेनासङ्ग एव शस्त्रमसङ्गशस्त्रं तेनासङ्गशस्त्रेण वैराग्यशस्त्रेण छित्वा
 ततो यस्मिन् गताः प्राप्ताः पुरुषा भूयः पुनर्न निवर्तन्ते तत् पदं मार्गि-
 तव्यमन्वेषणीयम् । गुरुशास्त्रसाहाय्येनेतिशेषः । अथ पुनरावर्तन-
 वर्जितपदान्वेषणप्रकारमाह-तमेवेति । यतो यस्मात् पुराणी पुरातनी

प्रलोक ५]

श्राम० गी० आनन्दभाष्यम्

७३१

निर्मानमोहा जितसङ्गदोषा
अध्यात्मनित्या विनिवृत्तकामाः ।
द्वन्द्वैर्विमुक्ताः सुखदुःखसंज्ञ-

गच्छन्त्यमूढाः पदमव्ययं तत् ॥५॥

तिविवर्जितं पदमन्वेपणीयमित्यत आह-तमिति । तमखिल-
जगत्कारणमाद्यं 'अहमादिर्हि देवानां महर्षीणाञ्च' (गी.) इत्या-
दिभिर्निश्चितं पुरुषं प्रपद्येत् । व्यत्ययेन परस्मैपदम् । प्रपत्तिं
कुर्यात् । यतः पुराणी पुरातनी प्रवृत्तिर्ममाश्रिता माया प्रसृता
सर्वजगदुत्पादयितुम्प्रवृत्ता तदुक्तं स्वयमेव 'दैवी ह्येषा
गुणमयी मम माये'त्यादि ॥३॥४॥

के पुनस्तत्पदं गच्छन्ति तान्विशिनष्टि-निर्मानमोहा
इति । निर्मानमोहा मत्प्रपत्तिमासाद्य मानोऽहंकारो मोहोऽविवे-
कस्ताभ्यां रहिता जितसङ्गदोषा गुणासङ्गदोषहीना
अध्यात्मनित्या अध्यात्मज्ञानपरायणा विनिवृत्तकामाः
प्रवृत्तिर्ममाश्रिता माया प्रसृता सर्वे जगज्जनयितुं प्रवृत्ता; आद्यमखिल-
जगत्कारणरूपं तमेव प्राक्प्रतिपादितं पुरुषं पुरुषपदवाच्यं पर-
मात्मानं भगवन्तं श्रीराममेव प्रपद्येत् प्रपत्तिं कुर्यादित्यर्थः ॥३॥४॥

एवं भगवत्प्रपत्तिं विधाय कैलक्षणेर्वर्तितव्यं तान्याह-निर्मानमो-
हा-इति । निर्मानमोहा मानोऽहंकारो मोहोऽनात्मन्यात्मबुद्धिस्ताभ्यां
रहिता जितसङ्गदोषा जितौ मित्रामित्रादिसङ्गजनितौ दोषौ रागद्वेषौ यैस्ते
यदा जितः सङ्ग आसक्तिस्सैव दोषो यैस्ते जितसङ्गदोषा अध्यात्मनित्या
आत्मविषयकज्ञानरतयः 'आत्मकोटि आभारतिः' इति श्रुतेः । विनिवृत्त-

न तद्भासयते सूर्यो न शशाङ्को न पावकः ।

यद्गत्वा न निवर्त्तन्ते तद्धाम परमं मम ॥६॥

सुखदुःखसंज्ञैर्द्वन्द्वैः शीतोष्णादिरूपैर्विमुक्तास्तत्पूर्वोक्तमव्ययं पदं गच्छन्ति विशुद्धमात्मानमेव प्राप्नुवन्ति 'मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते' (गी.) इत्युक्तरीत्या जन्मजरामरणादिविकाररहितं पुनरावृत्तिरहितञ्च तत् स्थान-मात्मस्वरूपं गच्छन्ति प्राप्नुवन्ति ॥५॥

तत्पूर्वप्रकृतं प्रकृतिवियुक्तमात्मस्वरूपं सूर्यो न भासयते न शशाङ्को न पावकः सूर्यादीनामात्मज्ञानेन वस्तुप्रकाशजननीये विरोधितमोनिरसनद्वारोपकारकत्वमेव प्रकाशकत्वन्त्वात्मभूतज्ञानस्यैवेति सिद्धान्तः । यद्गत्वा भूयो न निवर्त्तन्ते तन्मम शेषभूतः परमं धाम परमं ज्योतिरित्यर्थः ॥६॥

कामा आत्मावलोकनातिरिक्तकामशून्याः सुखदुःखसंज्ञैः सुखदुःखसाधकत्वात् सुखदुःखसंज्ञैः शीतोष्णादिरूपैर्द्वन्द्वैर्विमुक्ता अत एवामूढा आत्मानात्मविवेकनिपुणास्तत्पूर्वोक्तमव्ययं पदं गच्छन्ति प्रकृतिवियुक्तमात्मस्वरूपं प्राप्नुवन्ति ॥५॥

तदव्यवहितलोके प्राप्यतयोदितं प्राकृतभावासंसृष्टं विशुद्धात्मस्वरूपाख्यं पदम् । अत्र तच्छब्दस्य प्रकृतपरामर्शित्वनियमाद

प्रलोक ७]

श्रीम० गी० आनन्दभाष्यम्

ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः ।

मनःषष्ठानीन्द्रियाणि प्रकृतिस्थानि कर्षति ॥७॥

एवं भगवदंशत्वेऽपि बद्धमुक्तव्यवस्था सम्भवतीत्याह —

ममेति । सनातनः सदैकरूपेण वर्तमानोऽयमात्मा ममैवांशो

मदंशभूत एव जीवभूतः सन् प्राक्तनकर्मरूपाविद्यया

स्वयं बन्धनमवाप्य विपच्यमानकर्मफलोपभोगाय जीवलोके

वर्तमानः प्रकृतिस्थानि प्रकृतिपरिणामशरीरस्थानि मनःषष्ठा-

नीन्द्रियाणि मनः सहितानि षट्ज्ञानेन्द्रियाणि कर्षति ।

तैस्संयुक्तः सर्वत्र भ्राम्यतीत्यर्थः ॥७॥

पस्यात्मनस्तदतिरिक्तवस्तुनश्च प्राधान्येन श्रुतिसिद्धः सूर्यादीनान्तू-

पकारकत्वमेवेत्यन्यत्र स्पष्टीकृतम् । रात्रौ सूर्याभावे चन्द्रः प्रकाशको

दृष्टः परन्त्वात्मपदं शशाङ्को न भासयते नापि पावकः । पावक

इत्युपलक्षणं तडिदग्निदीपादिपरिच्छिन्नप्रकाशोपकर्तृणाम् । तथा

चास्यात्मपदस्य नान्यः प्रकाशकस्तेन स्वयंप्रकाशत्वमस्य सिद्धम् ।

यत्पदं गत्वा त्रिगुणवासनासङ्गं भगवदुपासनयाऽपास्य विशुद्धात्म-

स्वरूपं साक्षात्कृत्य पुनर्न निवर्तन्ते तदादित्यानामपि प्रकाशकं

नाम तदंशस्वरूप इत्यर्थः ॥८॥

शरीरं यदवाप्नोति यच्चाप्युत्क्रामतीश्वरः ।

गृहीत्वैतानि संयाति वायुर्गन्धानिवाशयात् ॥८॥

श्रोत्रं चक्षुः स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेव च ।

अधिष्ठाय मनश्चायं विषयानुपसेवते ॥९॥

यच्छरीरमवाप्नोति यदा शरीरान्तरं गृह्णाति यदा चास्मा-
च्छरीरादुत्क्रामत्येतच्छरीरं त्यजति तदा वायुराशयात् पुष्पा-
कराद् गन्धानिवायं करणकलेवरेशननिपुणो जीव एतानि
ज्ञानकर्मोभयविधानीन्द्रियाणि सहैव गृहीत्वा लोकान्तरं स्वक-
र्मवासनावेशात् संयाति ॥८॥

किमर्थमिन्द्रियाणि गृहीत्वा संयातीत्युच्यते—श्रोत्रमिति ।

श्रोत्रं चक्षुः स्पर्शनं त्वगिन्द्रियं रसनं रसनेन्द्रियं घ्राणेन्द्रियम्

प्रकृतिसंसृष्टक्षेत्रज्ञस्वरूपमुपपादयन् तस्येन्द्रियाध्यक्षतामभिधत्ते—

शरीरमिति । शरीरं यदवाप्नोत्ययं क्षेत्रज्ञो यच्छरीरमुपादत्ते यस्मा-

च्छरीराच्च शरीरान्तरसमाश्रयणायोत्क्रामते तदाऽस्त्रिलकरणानामीश्वरो

यथा वायुराशयात् सौरभाश्रयभूतपुष्पसमूहाद् गन्धानिवैतानि सकले-

न्द्रियाणि भूतसूक्ष्मैः सह गृहीत्वा स्थानान्तरं संयाति । कर्माधीनत्वा-

ल्लोकाल्लोकान्तरं सेन्द्रियः क्षेत्रज्ञः प्रयातीत्यर्थः ॥८॥

इन्द्रियादिग्रहणप्रयोजनमुपपादयति—श्रोत्रमिति । श्रोत्रचक्षुः-

श्लोक १०]

श्रीम० गी० आनन्दभाष्यम्

७३७

उत्क्रामन्तं स्थितं वापि भुञ्जानं वा गुणान्वितम् ।
 विमूढा नानुपश्यन्ति पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषः ॥१०॥
 द्वाभ्यां चकाराभ्यां प्राणकर्मेन्द्रियाणि ग्राह्याणि । मनश्चाधिष्ठाय
 जीवोऽयं विषयान् शब्दादीनुपसेवत उपभुङ्क्ते । करणकले-
 वरयोगेनैवायं जीवः सर्वत्र विषयादीननुभवतीत्यर्थः ॥९॥

एवं देहमाश्रित्य सर्वकार्यं कुर्वाणमिमं क्षेत्रज्ञं केचिदेव
 जानन्तीत्याह—उत्क्रामन्तमिति । गुणान्वितं सत्त्वादिगुणवि-
 शिष्टं कर्मफलभोगायैकस्माच्छरीरादुत्क्रामन्तं शरीरान्तरे स्थितं
 वर्तमानं भुञ्जानं शरीरमाश्रित्य भोगाननुभवन्तमेवं सर्वावस्था-
 सु ज्ञानाकारेणैव स्वरूपेणावस्थितमेनमात्मानं विमूढा केवलदेह-
 दर्शनपटवो ज्ञानविधुरा नानुपश्यन्ति ज्ञानचक्षुषस्तु सर्वदा
 सर्वत्र देहाद् विविक्तरूपेणैव पश्यन्ति ॥१०॥

श्रीकेशवकाश्मीरियोजना तु प्रामादिकी मनश्चेति मनसः स्वप-
 देनैवोपादानात् । पूर्वधिगताभ्याश्चकाराभ्यां प्राणकर्मेन्द्रियाणामेव ग्रह-
 णस्य युक्तत्वात् ॥९॥

एवं देहावस्थितमपीममात्मानं न सर्वे जानन्ति किन्तु केचिदेवाव-
 गच्छन्तीत्याह—उत्क्रामन्तमिति । गुणान्वितं प्राकृतगुणरचितदेवमनु-
 ष्यादिदेहविशिष्टं प्रारब्धोपनतर्णपाकृतदेहादुत्क्रामन्तं देहान्तरे स्थितं वा

७३८

श्रीम० गी० अर्थचन्द्रिका

[अध्या० १५]

यतन्तो योगिनश्चैनं पश्यन्त्यात्मन्यवस्थितम् ।

यतन्तोऽप्यकृतात्मानो नैनं पश्यन्त्यचेतसः ॥११॥

यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलम् ।

यच्चन्द्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥१२॥

उक्तार्थे हेतुमाह—यतन्त इति । योगिनो यतन्तो मत्सम्बन्धिकर्मानुष्ठायिनो मदुपासनया वीतकल्मषा ध्यानादियोगमहरहोऽनुतिष्ठन्त आत्मनि देहेऽवस्थितमपि देहादसंस्पृष्टं प्रकृतिवियुक्तमेनं निश्चयेन पश्यन्ति । चोऽवधारणार्थकः । अकृतात्मानो मत्प्रपत्तिधर्मरहिता यतन्तोऽपि कर्मयोगेऽधिकृत्यात्मावलोकनाय प्रयतमाना अशुद्धचेतस्त्वादेनं विशुद्धमात्मानं नैव पश्यन्ति । दर्शनविरोध्यबोधध्वान्तावृतमनस्कत्वादिति भावः ॥११॥

चेतनप्रसङ्गादचेतनपरिणामविशेषभूतादित्यादेरपि तेजो देवादिदेहभिन्नमेवात्मानं सर्वदा पश्यन्ति यतस्ते गुरुशास्त्रजन्यबोधनिर्धूताज्ञानन्धतमस इति ॥१०॥

प्रोदीरितार्थे विशिष्टहेतुमुपन्यस्यति—यतन्त इति । योगिनो ध्यानादियोगानुष्ठानाद्विशुद्धचेतसो मत्प्रपन्नाः । यतन्त आर्षत्वाच्छ्रन्तः । मच्छरणागतिधर्ममासाद्य यतमाना आत्मनि देहेऽवस्थितमपि ततः स्वरूपस्वभावविक्षणैर्विविक्तं स्वकीयेन विशुद्धरूपेणैवावस्थितमेनं

श्लोक १३]

श्री० गी० आनन्दभाष्यम्

गामाविश्य च भूतानि धारयाम्यहमोजसा ।
 पुष्णामि चौषधीस्सर्वाः सोमो भूत्वा रसात्मकः ॥१३॥
 भगवद्विभूतिरेवेत्याह—यदादित्यगतमिति । आदित्यगतं
 यत्तेजोऽखिलं जगदवभासयते यच्च रात्रौ चन्द्रमसि विद्यते
 तेजो यच्चाग्नौ तेजस्तत्सर्वं मामकमेव विद्धि । मद्विभूति-
 भूतैस्तैर्मदनुग्रहादेव प्राप्तमिति भावः ॥१२॥

सर्वत्रविशिष्टशक्तिर्मदीयैव वर्तते । तत्र कतिचिदुदाहरणैः
 स्पष्टयति—गामित्यादिश्लोकैः । गां धरणीमाविश्याहमेव स्थावर-
 जङ्गमात्मकानि भूतान्योजसा स्वकीयापरिमितबलेन धार-
 यामि । किञ्च रसात्मकः परमामृतमयः सोमो भूत्वाहमेव सर्वा
 ब्रीहियवादिरूपा वसुन्धराधारभूता ओषधीः पुष्णामि ॥१३॥

एवं बद्धमुक्तोभयावस्थस्य चेतनरूपस्य क्षेत्रज्ञस्य स्वांशत्वेन
 स्वविभूतित्वमुपपाद्य प्रकृतिमण्डलावभासकानामादित्यादीनां तेजस्विनां
 तेजसोऽपि स्वविभूतित्वमुपपादयति—यदादित्यगतमिति । यत्तेजस्तिग्मां-
 शुमध्यवर्ति सदखिलं जगद् भासयते यत्तेजश्चन्द्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो
 मामकमेव विद्धि । परमप्रकाशकं मज्ज्योतिस्तैरपि मत्प्रसादादवाप्तमि-
 त्यवेहीत्यर्थः ॥१२॥

सर्वजगन्मण्डले

ममैवाद्भुतसामर्थ्यं

कार्यनिर्वाहकमस्मिन्नर्थे

७४०

श्रीम० गी० अर्थचन्द्रिका

[अध्या १५]

अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः ।

प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधम् ॥१४॥

सर्वस्य चाहं हृदि सन्निविष्टो

मत्तः स्मृतिज्ञानमपोहनञ्च ।

अहं वैश्वानरो जठराग्निर्भूत्वा प्राणिनां सर्वजन्तूनां देह-
माश्रितः सन् प्राणापानसमायुक्तः प्राणापानवृत्तिसंयुक्तश्चतु-
र्विधं भक्ष्यभोज्यलेहचूष्यभेदेन चतुःप्रकारमन्नं पचामि ।
वैश्वानरेऽग्नौ पाचकशक्तिर्मदीयैवेत्यर्थः ॥१४॥

अथ स्वस्य सर्वान्तर्यामितां ज्ञानादिप्रवर्तकतामखिलवेद-
वेद्यताञ्चाह—सर्वस्येति । सर्वस्याखिलभूतानां हृदि हृदयेऽहं
प्रतिपादयन्ति चैवं श्रुतयः ‘सदाधारपृथिवी द्यामुतेमाम्, कोहि
देवोऽत्र भगवान् श्रीराम एव ।’ ‘एतस्य वाक्षरस्य प्रशासने गार्गी
द्यावापृथिव्यौ विधृते तिष्ठतः’ (वृ०) स्वयं धरां सन्धार्य धार-
कत्वशक्तिमप्यहमेव तस्यै वितरामीति भावः । तथा रसात्मकोऽमृ-
तमयः सोमो भूत्वा च सर्वा औषधीर्ब्राह्मिण्यवाद्याः पुष्णामि ।
रसास्वादसम्पन्नाः करोमीत्यर्थः ॥१५॥

अहमपरिमितसामर्थ्यशाली सर्वेश्वरो वैश्वानरो जठराग्निर्भूत्वा
सर्वेषां प्राणिनां देहमाश्रितस्तैरशितं चतुर्विधं भक्ष्यभोज्यलेहचूष्यात्मकं
सर्वमन्नं प्राणापानसमायुक्तः सन् पचामि । मदीयशक्त्या ऽयं वैश्वान-

श्लो. १५] श्रीम. गीताया आनन्दभाष्यम्

वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यो

वेदान्तकृद्वेदविदेव चाहम् ॥१५॥

सन्निविष्टोऽन्तर्यामितया प्रविष्टः। 'अन्तः प्रविष्टश्चास्ता जनानाम्'
(वृ. ५।७।३।) इति श्रुतेः । अतो मत्त एव सर्वकारणात् स्मृतिः
पूर्वानुभवजन्यसंस्कारमात्रजन्यं ज्ञानम् । ज्ञानमिन्द्रियादिजन्यं
ज्ञानमपोहनं स्मृतिज्ञानप्रमोषः पर्यालोचनं वा च भवन्ति ।
सर्वैः सकलैर्वेदैरहमेव वेद्यः प्रतिपाद्यः । 'सर्वे वेदा यत्पदमान-
न्ती'ति श्रुतेः । इन्द्रादितत्तद्वैदिकाः शब्दाः स्वान्तर्यामिभगवत्प्र-
तिपादका एवेत्यर्थः । वेदस्यान्तो निश्चयो वेदान्तस्तं करोति
वेदान्तकृद् वेदार्थनिश्चायकः । 'यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वं
यो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै' इति श्रुतेः । अतो वेदविद्
वेदवेत्ता चाहमेवास्मीति शेषः ॥१५॥

द्याविशेषेण सर्वभूतानामन्तर्यामित्वं ज्ञानशक्त्यादिप्रवर्तकत्वं सर्व-
वेदवेद्यत्वञ्चाभिधत्ते-सर्वस्येति । सर्वस्य ब्रह्मादिपिपीलिकान्तस्य प्राणि-
नश्च हृदि हृदयाब्जमध्येऽन्तर्यामिस्वरूपेणाहमेव सन्निविष्टोऽतो मत्त
एव कारणभूतात् तत्तदर्थानुभवरूपं ज्ञानमनुभूतस्य स्मरणत्मिका
स्मृतिरपोहनञ्चोभयोः स्मृत्यनुभवयोः प्रमोषो वस्तुनि तर्कवितर्कात्म-
कोहः कल्पना वा भवति । सर्वैर्वेदैश्चाहमेव वेद्यः 'सर्वे वेदा यत्प-
दमामनन्ति' इति श्रुतेः । इन्द्रादिपत्यग्निप्रतिपादकवैदिकशब्दैर्वाहमे-

७४२

श्रीम. गीताया अर्थचन्द्रिका

[अध्या. १५]

द्वाविमौ पुरुषौ लोके क्षरश्चक्षर एव च ।

क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते ॥१६॥

अथेदानीं गुह्यतमोपदेशमारभते—द्वावित्यादिचतुर्भिः ।
क्षरश्चाक्षरश्चेतीमौ द्वौ पुरुषौ ॐ लोके स्तस्तत्र सर्वाणि ब्रह्मा-
दिस्तम्बपर्यन्तानि क्षरणस्वभावानि संसारान्तर्वर्तीनि भूतानि
क्षर उच्यते । बद्धजीवानामनन्तत्वेऽपि प्रकृतिसंसृष्टत्वरूपै-
नामपि गुरुरतो वेदार्थविषयकनिश्चयवान् 'यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वं
यो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै' इति श्रुतेः । प्रहिणोति प्राध्यापयती-
त्यर्थः । वेदविदेव चाहमत एव वेदविदहमेव । मत्प्रतिपादकवेदमह-
मेव जानामीत्यर्थः । ननु 'ये च वेदविदो विप्राः' इत्यादौ
भगवदतिरिक्तानामपि वेदवित्त्वमुक्तं कथं संगच्छतामिति चेद् भगव-
दनुग्रहाल्लब्धज्ञानप्रसराणां केषामेव कियत एव वेदभागस्यावग-
तत्वादौपचारिकवेदवित्त्वं तेषां निरवच्छिन्नतया कार्श्येन वेदवित्त्वं-
न्तु परमात्मन्येवेति तदाशयः ॥१५॥

एवं स्वस्यैव वेदान्तकृत्वेन वेदार्थविषयकज्ञानवत्वेन च सर्वश्रेष्ठत्वं सर्व-
ज्ञत्वञ्चोपपाद्येदानीं सर्ववेदसिद्धान्तभूतत्वेन सर्वसिद्धान्तशिरोरत्नायमानं
परमगुह्यमर्थं यदवगमेन ज्ञानवतां कृतकृत्यता सम्पद्यते तमभिधत्ते—द्वाविति
क्षरश्चाक्षरश्चेतीमौ द्वौ पुरुषौ पुरुषपदवाच्यौ लोके विद्धि ।

श्रीम० गीताया आनन्दभाष्यम्
अध्याय १७

उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः ।
यो लोकत्रयमाविश्य विभर्त्यव्यय ईश्वरः ॥१७॥
कोपाधिना क्षर इत्येकत्वव्यपदेशः । तथा प्राकृतपरिणामरहितः
कूटवत् तिष्ठतीति कूटस्थः स्वासंकुचितज्ञानैकाकारविशिष्टो
मुक्तात्माऽक्षरशब्देनोच्यते । मुक्तजीवानामनन्तत्वेऽपि
प्राकृतसंसर्गरहित्यरूपैकोपाधिनाऽक्षर इत्येकत्वेन व्यपदेशः
कृतः ॥१६॥

उत्तमः पुरुषस्तु ताभ्यां क्षराक्षरपदव्यपदिष्टाभ्यां प्रकृति-
सम्बद्धवद्भ्यः प्राकृतसम्बन्धविधुरेभ्यो मुक्तेभ्यश्चान्यः 'पर-
मात्मा' इत्येवमुदाहृतः 'प्रधानक्षेत्रज्ञपतिर्गुणेशः', 'एको वशी
काणि सर्वाणि भूतानि क्षरः क्षरपदवाच्यः पुरुष उच्यते । तादृशब्रह्मादि-
स्थावरान्तजीवानामानन्त्येऽपि सर्वेषामनादिप्रकृतितत्परिणामसंसृष्टत्वेन
प्रच्यवनधर्मत्वात् क्षर इत्येकत्वेन व्यपदेशः । तथा प्रकृतितत्परिणा-
मक्षेत्रविरहितः स्वरूपावस्थः कूटवत्तिष्ठति स्वासंकुचितज्ञानैकाकारत्व-
लक्षणसाधारणाकारेणैव तिष्ठति न तु क्षेत्रसम्बन्धाधीनोऽसाधारणः
कश्चिदाकारोऽस्य भवतीत्यतः कूटस्थो मुक्तात्मा अक्षरोऽक्षरपदेनोच्यते ।
अत्रापि 'बहवोज्ञानतपसा पूता मद्भावमागताः । सर्गेऽपि नोपजायन्ते
प्रलये न व्यथन्ति च, (गीता) इति प्रामाणिकवचनैर्मुक्तानामनेक-
त्वेऽपि प्राकृतसंसर्गरहित्यानिर्गुणत्वात्प्राप्तेनाक्षर इत्येकत्वेन

सर्वभूतान्तरात्मा' (कठोप.) इत्यादिश्रुतिभ्यः प्रतिपादितः ।
 यः परमात्मा बद्धमुक्तनित्यात्मकं लोकत्रयं तदात्मतयाऽऽविश्य
 विभर्त्ति ते तु भर्तव्या इति भरणकर्मतयाऽस्माद् भरणकर्तुर्मिन्ना
 अतोऽयमर्थान्तरभूतस्तेभ्य इति फलति । अव्ययः सांसारिकवि-
 कारैरसंस्पृष्ट ईश्वर सर्वेषामीशनसमर्थः 'ईशानो भूतभव्यस्य'
 (कठोप.) 'य ईशोऽस्य जगतो नित्यमेव नान्यो हेतुर्विद्यते
 ईशनाय, (श्वे. ६।१७) इति श्रुतिभ्यः ॥१७॥

परमात्मानं प्रतिपादयति-उत्तम इति । उत्तमः पुरुषस्तु पूर्वस्मिन् श्लोके
 संसारितया बद्धः पुरुषः क्षरपदेन प्रतिपादितोऽसंसारितया च मुक्तः
 पुरुषोऽक्षरपदेन प्रतिपादितस्ताभ्यां क्षराक्षराभ्यां पुरुषाभ्यामन्योऽर्थान्त-
 रभूतः स च 'ओ यो ह वै श्रीरामचन्द्रः स भगवानद्वैतपरमानन्दः
 परमात्मा परम्ब्रह्म, (रा.उ.ता.) 'यः सर्वभूतान्तरात्मा' (रा.उ.ता.
 'यः परमात्मा' (रा.उ.६.) इत्यादिश्रुतिषु 'परमात्मा' इत्येवमुदा-
 हृतः । अत एवास्योत्तमत्वं क्षराक्षरयोरन्तर्यामित्वञ्च सिद्धं भवति ।
 योऽयं परमात्मा लोकत्रयं लोकयन्त इति लोका अचेतनं तत्संसृष्ट-
 श्चेतनस्तदुभयभिन्न आविर्भूतस्वरूपो विशुद्धात्मा चेत्येतेषां लोकानां त्रयं
 लोकत्रयम् । नीरूपयोर्बद्धमुक्तयोरवलोकनीयत्वं शास्त्रदृष्टयैवाभ्यु-
 पेयम् । बद्धमुक्तनित्यानां लोकपदेनोक्तं ततो भाष्यकृतः
 तदात्मतयाविश्य विभर्त्ति

श्लोक १८] श्रीम० गीताया आनन्दभाष्यम्

७४५

यस्मात् क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः ।

अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः ॥१८॥

पुरुषोत्तमपदेन निर्दिष्टां संज्ञां स्वस्मिन् समन्वेति—यस्मा-
दिति । यस्मात् क्षराख्यं पुरुषमतीतोऽहमक्षरपदाभिधेयान्मु-
क्तादप्युत्तम उत्कृष्टतमोऽस्म्यतो हेतोर्वेदे लोके श्रुतौ स्मृतौ
च पुरुषोत्तम इति नाम्ना प्रथितः प्रसिद्धोऽस्मि 'स उत्तमः
पुरुषः, (छा०) इत्यादिश्रुतिषु । 'अंशावतारं पुरुषोत्तमस्य'
इत्यादि स्मृतिषु, (वि. पु.) ॥१८॥

एवं समाख्याप्रामाण्येन क्षराक्षरपुरुषाभ्यामन्यत्वविशिष्टस्य निर्विका-
स्त्वेन सर्वेशनसामर्थ्येन लोकत्रयव्यापकत्वेन चोत्तमपुरुषत्वं व्यवस्था-
प्य पुनर्विशिष्टसमाख्यया तादृशं पुरुषोत्तमत्वमभिदधत् स्वस्यैव तत् सम्भ-
वतीत्युच्यते—यस्मादिति । यस्माल्लोकत्रयमात्मतयाऽऽविश्य भरणकर्तृत्वा-
दिस्वाभाविकैर्धर्मैः क्षरं पुरुषमतीतस्तत्स्वरूपस्वभावात् सर्वथा भिन्नोऽक्ष-
रान्मुक्तादपि चोत्तमो बद्धाभिधान्मुक्त उत्कृष्टस्तस्मादपि चाहं परमात्मो-
त्तमोऽतो हेतोर्वेदे लोके श्रुतौ श्रुत्यर्थलोकनादनुसरणाल्लोकस्मृ-
तिस्तस्याश्चासकृत् पुरुषोत्तमपदवाच्योऽहमेव प्रथितोऽस्मि । अयमभि-
सन्धिः—श्रुतेर्द्वानादित्वेनापीरुपेयतया निरस्तपुंलोपतया च परम्प्रामाण्यम् ।
वेदवाक्योपबृंहणरूपायाः स्मृतेर्वेदार्थालोकनक्षमत्वाल्लोकपदवा-
च्यतोषपत्तिरतस्तस्या अपि प्रामाण्यमिष्टमेव । तयोः श्रुतिः 'परं-
व्योतिरुपसंपद्य स्वेन रूपेणाभिनिष्पद्यते स उत्तमः पुरुषः, (छां. उ.
अ. ८ सं) इत्यादिका स्मृतिः 'अंशावतारं पुरुषोत्तमस्य, (वि. पु.)

७४६

श्रीम. गीताया अर्थचन्द्रिका

[अध्या. ११]

यो मामेवमसम्मूढो जानाति पुरुषोत्तमम् ।

स सर्वविद्भजति मां सर्वभावेन भारत ॥१९॥

पुरुषोत्तमशब्दार्थपरिज्ञानस्य फलमाह—य इति । हे भारत ! यो भक्त एवं प्रोदीरितप्रकारेण पुरुषोत्तमं मामसम्मूढो जानाति क्षराक्षरपुरुषाभ्यां तन्नियामकत्वतत्पालकत्वादिस्वाभाविकधर्मैर्विलक्षणं यथावदवगच्छति स सर्वविद् मत्सम्बन्धितथा सति सामानाधिकरण्यात् कर्मधारयसमासे 'सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टाः पूज्यमानै'रिति पाणिनीयेनोत्तमपदस्य पूर्वनिपातापत्तेः । नापि वैयधिकरण्येनोपमितसमास उत्तमपुरुष इवेत्युपमितविवक्षानुपपत्तेः । अत एव श्रुतौ स उत्तमः पुरुष इत्येवमुक्तम् । न तूपमितसमासोङ्गीकृतः । तस्माद् योगरूढ एवायं शब्दोऽभ्युपेयः । तथा सत्यत्र सम्बन्धसामान्ये षष्ठीमङ्गीकृत्य षष्ठीसमासस्यैव युक्तत्वात् । एवं पञ्चमीसम्यावप्यत्र भवितुमर्हत एव 'यस्मादधिक' मिति सूत्रानुरोधात् । अक्षरादपि चोत्तम इत्यादिभगवद्वाक्यानुरोधाच्च । एवञ्च परब्रह्मणि श्रीरामे श्रीमद्बाल्मीकिमुनेरपि प्रयोगः उपपद्यते । 'न च तेन विना निद्रां लभते पुरुषोत्तमः', इति । तस्माद् यथा पंकजपदेनावयवत्वार्थस्य समुदायार्थेऽभेदेन, अभेदसम्बन्धाच्छिन्नपंकजनिकर्तृत्वावच्छिन्नप्रकारस्तानिरूपितपद्मत्वावच्छिन्नविशेष्यताको बोधो जन्यते तथास्य पुरुषोत्तमपदस्य

[श्लोक २०]

श्रीम० गी० आनन्दभाष्यम्

७४७

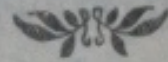
इति गुह्यतमं शास्त्रमिदमुक्तं मयाऽनघ ।

एतद् बुध्वा बुद्धिमान् स्यात् कृतकृत्यश्च भारत ॥२०॥

इति श्रीभद्रगवद्गीतासूपनिषत्सु परब्रह्मविद्यायां योग
शास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे पुरुषोत्तमपरिज्ञानयोगो नाम
पञ्चदशोऽध्यायः ॥१५॥कृत्स्नस्य वेदनस्य यथावद्धारकः स एव सर्वभावेन मद्भजन-
प्रकारा ये निर्दिष्टास्तैर्मां मद्नुग्रहबलमासाद्य निरतिशयप्रेम्णा
भजति । स च शास्त्रपरिशुद्धमार्गमास्थितो नातोऽतिरिक्तं तस्य
भगवत्प्राप्तये साधनान्तरमाश्रयणीयमिति भावः ॥१९॥प्रकृतार्थं प्रशंसन्नुपसंहरति-इतीति । हे अनघ ! हे भारत !
निष्कल्मषत्वेन मद्भक्तार्थस्य प्रेम्णा धारणसामर्थ्यं
त्वय्यस्तीत्यतो गुह्यतममप्युपादिशमिति भगवतोऽभिप्रायः
सम्बोधनसूचितो भवति । इति एवं प्रकारेणेदं गुह्यतमं शास्त्रं
परमरहस्यभूतं सर्वशासनकरणानां सारभूतं शास्त्रं मयोक्तं
सञ्जानाति सर्वनियामकत्वसर्वपालकत्वादिधर्मैः क्षरोक्षरपुरुषविलक्षण-
तया यथार्थरूपेणावगच्छति । स पुरुषः सर्वविदस्ति । स स्वकल्या-
णकारकं मद्नुबन्ध्यखिलं वेत्तीत्यर्थः । स सर्वभावेन मां भजति ॥१९॥एवं पुरुषोत्तमपदार्थप्रतिपादकशास्त्रस्य तत्परिज्ञानस्य च परमगु-
ह्यत्वमुपपादयन् तत्परिज्ञातुः कृतकृत्यतां ब्रूवाणः प्रोक्तार्थं स्तुवंश्चो-
पसंहरति-इतीति । हे अनघ ! अनेन सम्बोधनेनार्जुनस्य ज्ञानवि-
रोधिण्यग्राह्योक्त्या यथार्थधारणे निरस्तीति ज्ञाप्यते । यत-

ममातिशयप्रियाय तुभ्यमुक्तम् । इति गुह्यतममिदं शास्त्र-
मुक्तमिति भगवद्वाक्येन गीताशास्त्रोक्तः प्राधानिकोऽर्थोऽ-
यमेव पञ्चदशाध्यायान्ते मया त्वद्वितैषिणा स्पष्टमुक्तः । एतद्
बुध्वा बुद्धिमान् स्यान्मत्प्राप्तिकामो निरतिशयप्रेमविशिष्टो
यः कोप्यधिकारी एतन्मम पुरुषोत्तमत्वं बुद्ध्वा कर्तव्यरूपा या
प्रशस्तबुद्धिस्तद्वान् स्यात् कृत्यकृत्यश्च । हे भारत ! सर्व
कृत्यजातं तेन कृतमेव स्यादित्यर्थः ॥ ३० ॥

इति श्रीमद्रामानन्दाचार्यभगवत्पादविरचिते श्रीमद्गीतायाः
श्रीमदानन्दभाष्ये पुरुषोत्तमयोगो नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

जगद्गुरुश्रीअनुभवानन्दाचार्यप्रणीता

गीतार्थसुधा

संसारोऽश्वत्थवृक्षः श्रुतिविदितपदोऽव्यक्तमूलश्च तं वै-
छित्वाऽसंगाख्यहेत्या प्रपदनमनिशं देवदेवे विधेयम् ।
बद्धान्मुक्तात् परश्चोत्तमपुरुष इति ख्यात ईशः स्वतन्त्रो
भर्ता चास्म्येक एवाऽवददिति दशमे पञ्चयुक्तेऽर्थजातम् ॥

गुह्यतमं परमरहस्यभूतमिदं यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभो भवति
तादृशं शास्त्रं मया रहस्यज्ञापनकुशलेन त्वदनन्यप्रेमाकृष्टचेतसा त्वद्वित-
मेनोक्तम् । मत्प्राप्तिकामः पुमानेतन्मयोक्तं बुध्वा सम्यगवगम्य बु-
द्धिर्भवति बन्धोच्छेदकरीति यावत्